

Bondeuro på Fyn 1768-70

Af *Claus Bjørn*

Striden mellem den energiske og dygtige godsejer Jens Lange til Rødkilde og hans fæstebønder i Ulbølle, der indledtes i sommeren 1768 og sluttede med bøndernes fuldstændige nederlag en halv snes år senere, er et velkendt kapitel af landboreformernes historie på Fyn. Kampen mellem godsejeren og hans fæstere, hvis udfald for de sidstes vedkommende var så meget mere tragisk, som de oprindeligt et stykke hen ad vejen havde og formentlig kunne have fået retten på deres side, har været skildret flere gange, bedst og udførligst af Povl Hansen i Årbog for dansk kulturhistorie 1892. Konflikten var usædvanlig ved sin langvarighed og ved den stejlehed, begge parter lagde for dagen. At den gjorde stærkt indtryk på samtiden vidner et par optegnelser omkring 1790-91 om, hvor henholdsvis en fynsk godsejer og en embedsmand kommenterer disse års røre blandt bønderne med henvisning til Jens Lange og hans bønder.¹

Det var imidlertid ikke blot på Rødkilde gods, at modsætningerne mellem godsejere og fæstere i disse år udviklede sig til en åben konflikt, selvom det her fik sit stærkeste udtryk. Da de kommissærer, Generallandvæsenskollegiet i 1770 sendte til Rødkilde for at søge stridens grundlag klarlagt og muligt nå frem til en bilæggelse, kom til Fyn, måtte de på vejen tilbage tage sig af en mindre sag mellem ejeren af Tøjstrup og to selvejere i Ryslinge. De måtte tillige tage stilling til en række klagepunkter, som bønderne under Holstenhus i Diernisse og Katterød havde rettet mod deres godsejer, amtmand Adam Christopher v. Holsten. Bønderne beskyldte ham for at have frataget dem jord, for at han havde pålagt dem øget hoveri, at der var blevet bygget fæstehuse på markerne uden afkortning i landgilde og skatter for de bønder, der havde afgivet

jord o.s.v. Det var stort set klager af samme type som dem, Ulbøllebønderne rettede mod Jens Lange, og det er næppe vanskeligt at forestille sig en forbindelse mellem Rødkildestriden, der nu havde stået på i et par år, og den vågnende lyst til at klage hos de to landsbyers bønder.² Men også det første skridt, fæsterne i Ulbølle havde taget i sommeren 1768, havde perspektiver, der rakte ud over de helt lokale forhold. Tilskyndelsen til overhovedet at fremkomme med klager overfor godsejeren skal, efter hvad der oplystes under et af de mange forhør i sagen, gå tilbage til et „omgangsbrev“, der i begyndelsen af juli måned skulle have cirkuleret mellem landsbyerne på Sydfyn. I dette opfordredes bønderne til at holde sammen og kræve frihed for hoveri, for tiende og for fæste – med det sidste har der vel været ment selveje, som var blevet aktuelt på øen efter ryttergodsauktionerne et par år tidligere. Dette brev, der kun kendes fra bøndernes omtale af det, var den umiddelbare tilskyndelse til sammenkaldelse af bystævnet om morgenen den 2. juli, hvor man besluttede sig for at gå til Jens Lange og forelægge ham en række klagepunkter.³

Tiendepetitionerne.

Baggrunden for, at der blandt bønderne kunne opstå forventninger om lettelser i hoveri, tiendeydelse og overgang til selveje var ikke grebet ud af luften. I forordningen af 15. april 1768, der bestemte retningslinierne for Generallandvæsenskollegiets virksomhed, hed det, at alle vedkommende skulle bistå kollegiet med oplysninger vedrørende landboforholdene, og kort tid efter udgik der cirkulæreskrivelser til lokaladministrationen om at indsamle efterretninger om særlig følgende spørgsmål: Hoveriets bestemmelse, tiendens fastsættelse, den videre ophævelse af jordfællesskabet mellem landsbyerne, indførelse af arvefæste, afskaffelse af den trods tidligere forbud vedblivende skik at lønne tjenestefolk med korn i stedet for penge („lønnæsæd“) og spørgsmålet om landevejenes vedligeholdelse.⁴ Det var denne forordning og den tilhørende cirkulæreskrivelse, der var kommet til bøndernes kendskab og som

vakte forventningerne. Fra godsejere og embedsmænd indløb efterhånden mere eller mindre udførlige betænkninger over de seks punkter, men det er bemærkelsesværdigt, at der også fra bønderne kommer reaktioner. Det er især fra Jylland, det nordvestlige og det sydøstlige, fra Falster og så fra Fyn, der i løbet af 1768-69 indkommer betænkninger og petitioner, der tager deres udgangspunkt i forordningen. De fynske petitioner omhandler i første omgang alene spørgsmålet om tiendens opkrævning, og de rummer alle en redegørelse for den nuværende ordnings ulemper og et forslag om afløsning ved en pengeafgift. Tienden blev opkrævet in natura, og det var et oplagt irritationsmoment for bønderne midt i den travle høsttid at skulle afvente, at tiendetageren mødte op og udtog sin del, hvorefter tiendeyderne skulle transportere dette til, hvor tiendetageren ønskede det bragt. Det var et meget ømtåleligt problem, som regeringen først sent søgte at løse ved i 1796 at opfordre til frivillige afløsninger og ved senere, i forordningen af 8. januar 1810, at gøre det til en ret for såvel tiendeydere som -ejere at få afgiften konverteret til et pengebeløb.⁵ De fynske ansøgninger om tiendeafløsning fordeler sig tidsmæssigt og geografisk som vist i denne opstilling:

Ansøgere	Dato
Helnæs, Flemløse, Dreslette, Sønderby, Kærum sogne	20. juni 1768
Munkebo og Dræby byer	20. juni 1768
Martofte by	20. juni 1768
Mesinge sogn	21. juni 1768
Sandager sogn	3. juli 1768
Køng sogn	4. juli 1768
Orte by	5. juli 1768
Ørsted sogn	5. juli 1768
Turup sogn	29. juli 1768
Asperup og Indslev sogne	4. jan. 1769
Sanderum, Brendekilde, Bellinge, Brylle, Tommerup, Verninge, Stenløse, Dalum, St. Knuds, Vor Frue, Broby, Pårup, Åsum og Ubberud sogne	ca. 1. juli 1769
„Samtlige bønder i Vends herred“	13. juli 1769

Den tidligste gruppe ansøgninger har to tydelige geografiske afgrænsninger, dels Båg herred og dels Bjerge herred. Den meget underdanige og loyale petition fra Asperup og Indslev kommer så alene, mens de to petitioner fra juli 1769 igen dækker et større område. Denne gang har man blot affattet en ansøgning, dels fra sognene omkring Odense, dels for Vends herred. Men der kan næppe herske tvivl om, at der såvel i sommeren 1768 som på omtrent samme tid det følgende år har været en eller anden form for organisation af disse tilkendegivelser, og den første gruppe petitioner falder jo tidsmæssigt smukt sammen med dateringen af „omgangs-brevet“, der må være kommet til Ulbøllebøndernes kendskab umiddelbart før 2. juli. Det er også mest sandsynligt, at beslutningerne om at indgive disse petitioner er blevet taget på bystævnerne, men hvordan organiseringen nærmere har fundet sted, er umuligt at få opklaret. Nogle af ansøgningerne har underskrifter „paa bymænds vegne“, mens den udaterede petition med 14 sogne anført alene efter sognene skriver „allerunderdanigste troe undersaatte“. For dem alle gælder, at petitionerne formentlig har været ført i pennen af personer udenfor bøndernes kreds – en skoleholder, degn eller anden mere skrivekyndig.⁶

De fynske bønders betænkning.

At bønderne har haft bistand udefra gælder ihvertfald for den omfattende betænkning, ikke mindre end tyve sognes „samtlige bønder“ indgav ved nytårstide 1769. Det er fortrinsvis sogne fra den sydlige del af Fyn: Lunde, Stenstrup, Kværndrup, Gislev, Herringe, Espe, Hillerslev, Krarup, Hundstrup, Heden, Nørre Lyndelse, Ollerup, Ør. Skerninge, Vr. Skerninge, Vr. Åby, Ringe, Brudager, Ulbølle, Vr. Hæsinge og Sandholdt Lyndelse – her efter den rækkefølge, de har i betænkningen. Denne fylder fire tæt- og smuktskrevne sider og nøjes ikke med at tage et af spørgsmålene i cirkulæret op til behandling. Med direkte henvisning til forordningen af 15. april 1768 erklærer den, at de i det følgende fremsatte forslag vil være til bøndernes fordel uden at være til skade

for proprietærene, d.v.s. godsejerne. Med hensyn til arvefæstet foreslår betænkningen, „icke alleeneste at børn og slægtninge maatte efter forældre og venner være alleene berettiget til at fæste gaarden, naar de dertil findes duelige og døgtige, men endogsaa at Deres Majst allernaadigst vilde sætte en taalelig taxt, hvormeget af hver tønde hartkorn skulde gives til fæste, naar en gaard var skike- lig opbyggt og istandsat“. Hoveriets ødelæggende virkninger for bøndernes egen avling udmales levende, og her lyder forslaget, at naturalhoveriet skulle afskaffes og en afløsningstakst fastsættes, således at godsejerne kunne leje arbejdskraft – som der efter be- tænkningens udsagn var rigeligt af – til at forrette arbejdet på hovedgårdene. Jysk arbejdskraft må ikke have været ualmindelig på Fyn, da man nævner „jydetærskere“ sammen med det øvrige lejede mandskab, der skulle træde i hovbøndernes sted. Kritikken af tiendens opkrævelsesform svarer til den, der kendes fra de øv- rige petitioner, men her foreslås en konkret afløsningssum: seks à syv mark pr. td. htk. Endelig nævner betænkningen, selv om cirku- læret ikke indeholdt dette spørgsmål, at landgilden visse steder var for høj, op til 17 rigsdaler for en gård på 5 td. htk. Til gengæld kommer man ikke ind på spørgsmålene om landevejenes vedlige- holdelse eller „lønnesæden“, men i det sidste tilfælde var der også tale om et punkt, hvor det offentliges holdning kolliderede med gammel og udbredt sædvane i landbosamfundet.⁷

Røre i det tidligere rytterdistrikt.

I en bestemt del af Fyn har forordningen af 15. april 1768 i særlig grad kunnet skabe forestillinger om snarlige indgreb til bøndernes fordel. Ved auktionen over ryttergodset på Fyn i 1764 lykkedes det for et ikke ringe antal af rytterbønderne at blive selvejere, mens andre blev fæstere under nye herrer, dels under eksisterende god- ser, der supplerede deres ejendomme, dels under nybakte godseje- re, der benyttede denne mulighed for at etablere sig som jordbe- siddere. Kronen havde været et forholdsvis langmodigt herskab, og belastningen med hoveri havde været beskeden. Ikke mindst det

sidste forhold har været af betydning, idet alt taler for, at der efter midten af det 18. århundrede skete en forøgelse af hovedgårdsdriften, der fordrede større hoveri af bønderne.⁸ De tidligere rytterbønder, der nu kom under private godsejere, fik da også snart forandringen at mærke. Allerede i 1767 klagede de bønder, der var blevet solgt til Rugård, over belastende hoveri.⁹ Særlig købmand Peter v. Eilschou, Odense, der havde etableret sig som godsejer med Marienlund i St. Hans sogn som hovedsæde og et betydeligt tilliggende af bøndergods, synes at have været sine nye undergivne en hård herre. Hans langvarige strid med Åsumbønderne om vilkårene for afhændelsen til selveje viser ham ligeledes som en skrap forretningsmand, der bruger alle midler for at øge sin indtjening.¹⁰ Eilschou pressede hoveriet stærkt, og han undså sig ikke for at søge de i fæstebrevene fastsatte afgifter, f. eks. af husene, øget. Det kom da også snart til klager fra bønderne og husmændene på Eilschous gods, og særlig de sidstnævntes stilling synes at have været vanskelig. I sommeren 1768 nægtede Eilschous fæstere i Lumby at yde forskellige former for hoveri til hovedgården, og herredsfoged Hedegaard måtte konstatere, at bønderne stod fast – „videre var ikke at udbringe af disse folk, som syntes at være enige med hinanden, så vel i svarene, som i giærningen“. Bemærkningen er affattet 15. juni 1768, altså tidsmæssigt sammenfaldende med „omgangs brevet“ og tiendepetitionerne.¹¹ Utilfredsheden blandt de tidligere rytterbønder fortsatte, og i august var det fæsterne i Allesø, der klagede over ubilligt hoveri. Det er derfor ikke overraskende, at herredsfogeden op mod jul samme år giver udtryk for betænkelighed ved hele situationen i området: „Da det lader sig ansee som at der var kommen en slags fermentation i Districts bøndernes blod, som ifald den skulle tage overhaand og icke i tide blive raadet bod derpaa eller stillet, lettelig vilde foraarsage eendel ulovlighed i det oeconomiske legeme...“, så foreslog Hedegaard udpegelsen af nogle kommissærer til at undersøge forholdet mellem godsejere og fæstere på det tidligere rytterdistrikt og få bilagt de stridigheder, der var opstået.¹²

Det følgende år bragte fortsatte klager og konflikter fra det tidligere rytterdistrikt. Der blev klaget over hoveriet til Marienlund,

og til Åløkkegård, og udenfor rytterdistriktet klagede bønderne i Brylle over hoveri til Bågegård, ligesom det kom til en hoverinægtelse på Sandholt gods.¹³ Utvivlsomt bidrog det til at fremme bøndernes utilfredshed med hoveriet, at der 6. maj 1769 udkom en forordning om hoveriets bestemmelse. Denne forordning blev mange steder af bønderne opfattet som en nedsættelse af hoveribyrden, hvad der aldeles ikke var tilfældet. Særlig på Christiansdal, der ved auktionen var blevet købt af ritmester Chr. v. Benzon, synes bøndernes forventninger at have kollideret med godsets krav om hoveriarbejde. I sommeren 1769 nægtede bønderne fra Højme i Sanderum sogn at gøre hoveri trods tilsigelse, og senere, på høstens tid, fortsatte godsets bønder med at møde til hovarbejde „efter eget got befindende“, som v. Benzon indberettede. Han klagede yderligere over, at man blot havde henvist ham til at anlægge sag mod bønderne ved domstolene. Det ville tage år og dag med en afgørelse, prokuratorerne ville trække sagen i langdrag, og imens ville gårdens drift blive forsømt og ejeren ruineret. v. Benzon bad derfor om en direkte indgriben fra myndighedernes side, således at bønderne blev beordret til „at vise mig nu som tilforn den mig, som deres herskab, tilkommende lydighed, indtil det allernaadigste anbefalede hoverireglement bliver reguleret og af Hans Majestæt allernaadigst approberet“.¹⁴ Ritmester v. Benzon underdrev næppe i sin fremstilling af forholdene de ulykker, bøndernes optræden ville afstedkomme. Men på den anden side lå der i nægtelsen af lydighed specielt i forbindelse med hoveriet og ikke mindst i de afgørende sommermåneder en alvorlig trussel mod godsejerens økonomi, ikke mindst for en relativt nyetableret godsejer som v. Benzon, der få år forinden havde købt godset for 107.373 rdl.

»Hoveribogen« og det kongelige reskript.

Forventningerne om en nedsættelse af hoveriet som konsekvens af forordningen af 6. maj 1769 lå bag et initiativ, som bønderne i Hjallese under Christiansdal gods iværksatte sent på sommeren 1769, og som opskræmte både godsejere og embedsmænd. Et af

kravene i forordningen lød på, at hvert gods skulle indsende – inden 15 måneder – et generalhoverireglement til Generallandvæsenkollegiet via amtmanden. Dette skulle udførligt redegøre for hver enkelt hoverigørende bondes situation og var tænkt som grundlag for kollegiets overvejelser omkring hele hoverispørgsmålet, og det henstilledes yderligere, at godsejerne ville være tilbageholdende med beregningen af hoverikravet og at de ville overveje lempelse af byrden, hvor dette var muligt. Efter alt at dømme blev henstillingen ikke fulgt, og de indsendte generalhoverireglementer havde gennemgående beregnet sig rigelige ydelser fra bøndernes side.¹⁵ At godsejerne ikke var indstillet på lettelser i hoveriet, må efterhånden være kommet til bøndernes kundskab, og i Hjallese fik man indrettet et hæfte, der var tænkt at skulle cirkulere omkring på en række godser i omegnen af Odense. Byens oldermand, Mads Andersen, havde forsynet hæftet med en fortale, i hvilken han opfordrede bønderne til at oplyse deres hartkorn, landgilde, udsæd, høavl og det hoveri, de mente at kunne præstere i fremtiden. Der blev desuden indbudt til et møde hos Hans Madsen i Torup, Allerup sogn, hvor de godser, der havde skrevet sig på, skulle sende to mænd. Her skulle man medbringe penge til skriverløn, idet en „rådgiver“ havde påtaget sig at renskrive hæftet og rette stil og sprog, og her skulle man drøfte, hvordan man skulle indbringe det færdige hæfte til København. Mødet skulle være holdt 10. september, men så langt nåede man ikke. Efter at der var blevet indført oplysninger om hoveriet fra Hjallese, Bellinge og Højme under Christiansdal, fra Sanderum, Tarup og Lumby under Peter v. Eilschous gods, fra Agedrup, Bullerup, Vr. Kærby, Dræby, Munkebo og Seden byer under Østergaard og fra Ulriksholm, Skovsbogård og Sellebjerggård godser under et, var den blevet opsnapet af godsejeren på Vejrupgård, Hans Brockenhuus von Löwenhielm, der 8. september indsendte den til stiftamtmand Bille. Han var blevet opsøgt af to mænd, der ikke ville opgive deres navn, og som havde truet ham med, at dersom han ikke udleverede dem bogen, ville der blive omsendt en anden, „som skulde være bedre end denne“. Det kan ikke undre, at godsejeren på denne baggrund henviste

til „Bøndernes store Gienstridighed og slette tænkemaade, som snart kunde udfalde til en rebeillion“.

Stiftamtmand Bille ekspederede sagen videre til Generallandvæsenkollegiet 23. september. Han konstaterede indledningsvis, at der i sagen foreløbig ikke lå andet, end at bønderne indbyrdes havde overvejet en plan, hvorefter de for fremtiden ville forrette hoveri, men derefter hed det: „. . . saa kand mand dog ikke bifalde, saadan bøndernes hæmmelige overlæg og forretagende, som kunde give anledning til skadeligere følger og een stor uorden imellem Bondestanden, der ej saa lettelig siden var at redressere, isteden for at om et eller andet Godses Bønder hafde noget at klage, kunde et hver Gods for sig andrage samme og ikke med hemmelige samquem instigere andre Godses Bønder til at føre Klagemaal end og uden Anledning eller gyldig Aarsag. Vel kan det være troelig: At hoveriet for nogle har været og endnu er tungere, end for andre; Men da tiiden inden hvilken de anbefalede Hoverie Reglementer skal forfattes og indsendes, endnu ikke er expireret, holder ieg betænkkelig herudi at give Bønderne medhold, saalænge intet forlanges uden den sædvanlige og nødvendige hoverie til hovedgaardens avlings drift, hvorfor bønderne ikke bør undslå sig. Icke destomindre er Deres Excellencer og højtærede Herrer dog bekiendt: at hr. kammerherre Bentzon, som dog virkelig har søgt at soulagere sine bønder i alle muelige tilfælde, har været nødsaget til at føre Klagemaal over disse sine bønders uvillighed i at forrette det udfordrede hoveri ved hands hovedgaard, ligesom Peter Eilschou i denne høst har maattet erfare det samme, da cendel af hands korn paa marken er bleven udestaaende og bedærvet, som han desaarsag ved uvillige Mænd har ladet taxere, og hands Bønder tillige eenstemmig udi en ved Rettens middel holdte Forretning, har declareret, at de hverken ville eller kunde udage hans Giødning fra mødings stæderne i Marken, udpaa Agerne, uagtet Deres Excellencers og højtærede Herrers egen givne Resolution under 24de Sept. 1768 forpligter dem dertil, og ieg tillige forhen ved Districtets Birkedommer har ladet dem betyde, saadan deres Pligt at efterkomme“. På denne baggrund foreslog Bille, at Generallandvæsen-

kollegiet udstedte en plakat, der kunne blive oplæst ved de lokale retter og fra prædikestolen, og hvorudi bønderne blev pålagt at forrette det sædvanlige hoveri, indtil hoverireglementerne var blevet affattet, indsendt og approberet.

Bønderne forsøgte også at gøre deres synspunkter gældende. Efter at „hoveribogen“ var blevet beslåglagt, indsendte Anders og Mads Andersen af Dalum og Jacob Hansen og Peder Knudsen af Sanderum 26. september på vegne af de bønder, der havde forsynet bogen med oplysninger, en skrivelse til Kongen, i hvilken de forklarede, at de med deres initiativ alene havde søgt at opfylde den kongelige vilje med forordningen, og at deres bestræbelser var blevet opfattet forkert af godsejerne.

Stiftamtmand Bille arbejdede videre med sagens opklaring, indkaldte bønderne til forhør, og selvom disse synes at have været meget tilbageholdende med oplysninger, kom det frem, at Anders Andersen i Hjallese havde været initiativtageren og den, der havde skrevet fortalen i hæftet. Det havde også været hensigten, da „hoveribogen“ var blevet beslåglagt, at de indsamlede penge skulle have været brugt til at sende to mand til København med den skrivelse, man havde fået udfærdiget 26. september ved bistand af auditor Hertel i Odense. Bønderne havde undervejs rådført sig med prokurator Bagge, Odense, men selv om Bille tilsyneladende var opsat på at få statueret et eksempel, var der hverken grundlag for at straffe ham eller Anders Andersen i Hjallese, da det efterhånden kom frem, at de 33 rdl., der var indsamlet, for de 32 rdl.'s vedkommende var brugt til at oversende skrivelsen med to mand til København og Hertel havde fået den sidste rigsdaler for at skrive brevet. Stiftamtmanden så gerne indført muligheder for i fremtidige tilfælde at forbyde indsendelse af skrivelser til de centrale myndigheder uden at koncipistens navn var anført, ligesom han ønskede ret til at mulkttere dem, der nægtede at give oplysninger landvæsenet vedrørende. Bille oplevede som talrige andre embedsmænd og rettens folk i samme situation, at bøndernes hukommelse i sådanne sager var yderst kort, og at deres personkendskab var forbavsende ringe!¹⁶

Stiftamtmand Bille fik sit reskript. 24. november 1769 tilgik ham

Kammerherre Christian Benzon købte Christiansdal (Dalum kloster) ved ryttergodsauktionen 1764. Han var blandt de nybakte godsejere, der i særlig grad blev udsat for bøndernes utilfredshed med hoveriet.

en kongelig befaling, der påbød bønderne i hans jurisdiktionsområde – Odense og Assens amter – at vise den sædvanlige hørighed og lydighed overfor deres herskaber.¹⁷ Kort efter nytår 1770 anmodede amtmand v. Holsten, Nyborg og Tranekær amter, om at få lov til bekendtgøre samme befaling for den del af øen, der hørte under hans jurisdiktion. Men effekten af befalingen havde åbenbart ikke været tilstrækkelig, for v. Holsten uddybede sin anmodning: „Men adskillige Jordegodsejere, for mig, saavel skriftlig som muntlig haver andragen og det virkelig skal befindes: at det allernaadigste Rescript icke gjør dend samme impression hos Bønderne siiden det er skreven og icke ligesom de ergangne Allernaadigste Anordninger om Bonde Standen bleven læst af Prædike-Stoelen“.¹⁸

I kølvandet på den hoveriforordning, der udkom 20. februar 1771, fulgte pány talrige klager over hoveriet – både fra bønderne, men nu ikke mindst fra godsejerne, hvis krav på bøndernes arbejdskraft med denne forordning var blevet reguleret og begrænset.¹⁹ Forordningens levetid var som bekendt kun kort, og med for-

ordningen af 12. august 1773 blev det egentlige avlingshoveri atter givet frit. Fra begyndelsen af 1770'erne synes der atter at være faldet ro over forholdet mellem fæstere og godsejere på Fyn, ihvertfald har de centrale myndigheder kun ganske få efterretninger om utilfredshed blandt bønderne. Kun på Rødkilde fortsatte striden til 1778, hvor bøndernes modstand endelig blev brudt. Man skal så frem til årene omkring 1790 og ikke mindst forhandlingerne omkring hoveriforeninger fra sommeren 1791 og fremefter, før man påny møder flere mere udbredte tilkendegivelser fra bøndernes side.²⁰

Baggrund og perspektiver.

Baggrunden for den utilfredshed, der på forskellig vis kom til udtryk omkring 1768–70, lå naturligvis i bøndernes almindelige undertrykte stilling og ikke mindst i det stigende hoveri. Særlig de bønder, der ved auktionerne 1764 fra kronens relativt milde godsstyre var kommet under private godsejere, havde oplevet en mærkbar forværring i deres forhold. Hertil kom formentlig også som en udløsende faktor en begyndende opfattelse af situationens foranderlighed, som de første selvejkøb og de begyndende udskiftninger må have bragt bønderne. Ældgamle forhold, der bestemte bondens tilværelse, kunne altså ændres. Det er naturligvis helt umuligt at sige noget konkret om, hvad dette har kunnet betyde, men opbruddet fra det traditionelle jordfællesskab og den faktiske overgang til selveje, som adskillige bønder oplevede i forbindelse med auktionen, må have grebet meget stærkt ind hos dem, der oplevede forandringerne.

Men afgørende for, at utilfredsheden med de bestående forhold kom til orde, har nok været bøndernes opfattelse af Kongens eller kongemagtens indgriben.²¹ Der var hos bondestanden en lang tradition for en forestilling om Kongen som den altformående og som retfærdighedens øverste håndhæver og som følge deraf – som de svages, bøndernes, beskytter og hjælper. Og denne opfattelse svarede jo ganske smukt til enevældens officielle ideologi, selvom denne sjældent tålte den håndfaste udlægning, bønderne gav den.

Når Kongen med forordninger om bondestandens forhold greb ind i de bestående forhold, måtte det ud fra den foran nævnte opfattelse naturligvis være til bøndernes fordel og betyde lettelser i deres byrder. Den i flere af henvendelserne og petitionerne yderst underdanige og kongeloyale holdning, der blev givet udtryk for, kan naturligvis til dels have været koncipisternes værk, men den må i det mindste have været akcepteret af bønderne, og den har utvivlsomt været dækkende for deres opfattelse. Da hovedmanden bag „hoveribogen“, gårdfæster Anders Andersen, Hjallese, blev afhørt om sagen, forklarede han: „at hand icke hafde gjort det effter sit eget hoved, men da Christiansdals Gods i almindelighed siiden det blev solgt fra Kongen, har været bebyrdet med megen hoveri, og meget meere end de kunde taale efter deres Gaardes tillæg og Beskaffenhed, har hand og de andre talt og raadført dem med adskillige paa hvad maade og hvorledes de kunde blive lettet i Deres hoveri, især da de erfarede at Kongen var saa Naadig og Mild imod Bonde Standen“.²² At tilliden til Kongens retfærdighed og bistand kunne gå hånd i hånd med en udtalt mistillid til magtens lokale repræsentanter, vidner en henvendelse fra Ulbøllebønderne i 1772 om, idet de i en af de talrige ansøgninger til Kongen, som udsprang af striden, direkte udtaler, at de ikke ønsker at blive henvist til deres amtmand, hos hvem de aldrig havde fået eller ventede at få deres ret!²³

Den her behandlede uro blandt de fynske bønder i årene omkring 1768-70 skal ikke overvurderes med hensyn til udbredelse og styrke. Der var næppe noget oprør umiddelbart forestående, selv om visse ophidsede godsejerreaktioner kunne tyde derpå. Men netop de reaktioner, som den markerede utilfredshed gav anledning til hos herskab og embedsmænd, er med til at pege på, hvor det bestående system havde årsag til at føle sig mest sårbar. Helt bortset fra enevældens almene forestillinger om alles underordnen sig kongemagten, så var bonden underordnet en godsejer – det være sig kronen, privatfolk eller evt. institutioner – og hørighed og lydighed var hans første pligt. Mere konkret var hoveriet en hovedhjørnestein i det godssystem, som endnu var det fremherskende, og som landbolovgivning i alt væsentligt tog sigte på. Alt tyder på, at hovedgårdsdriften og dermed kravet om hoveriydelser

fra bønderne øgedes fra midten af 1700-tallet, og kunne det se ud, som om lydigheden med hensyn til hoveriet hørte op, så ville godset blive ramt ganske føleligt. Retsmaskineriet var tungt, langsommeligt og bekosteligt, og en godsejer havde derfor i denne situation kun et ønske, at det offentlige beordrede bønderne til fortsat hørighed og lydighed og gav ham adkomst til i givet tilfælde selv at straffe forseelser.²⁴

På lidt længere sigt fungerer de her fremdragne eksempler på bondeoptræden som et beskedent korrektiv til den stadig hævdede opfattelse af bønderne som passive og uinteresserede i de forandringer, der skete i landbosamfundet på reformtiden. Det er givet, at en nærmere undersøgelse af bøndernes holdning til udskiftningen vil vise et mere nuanceret billede end det, der traditionelt har været hævdet, og det vil utvivlsomt kunne være frugtbart for videre forskning i landboreformernes historie at opfatte bønderne også som en politisk handlende gruppe på linie med reformregering og konservative godsejere.

Noter:

1. H. H. Eickstedt, Boltinggård, til Joh. Bülow, okt. 1790 (Bülow's saml., Sorø, film på Rigsarkivet), (Jørgen Hansen): Breve angaaende de saa kaldede billige Erindringer under D. N. Reiersens Navn . . . , 1791, s. 83.
2. Aarboeg for dansk kulturhistorie 1892 s. 166, Generallandvæsenskolegiet, journalsager 1770 nr. 336 (Rigsarkivet).
3. Aarboeg for dansk kulturhistorie 1892 s. 131f.
4. Hans Jensen: Dansk Jordpolitik I, 1936, s. 65ff.
5. sst., s. 194, 226f.
6. Petitionerne i Generallandvæsenskoll., journalsager 1767/68 nr. 174, 181, 182, 183, 184, 239, 244, 245, 249, 250, 1769 nr. 50, 423, 450.
7. Betænkningen i Generallandvæsenskoll., journalsager 1769 nr. 43. At man har været mindre opmærksom på bøndernes reaktioner på cirkulæret kan skyldes det ordningsarbejde, der er foretaget i dette arkiv. De betænkninger, der er indkommet fra godsejere, proprietærer m. m., er udtaget og samlet i særlige pakker (Vejl. arkivregistraturer XII, 432.39-44), mens de petitioner og besvarelser, der indsendtes fra bønderne og som tog udgangspunkt i cirkulæret, skal findes i kollegiets journalsager (Vejl. arkivreg. XII 432.13-35).
8. Se Skødeprotokol 1765-76 for det fynske rytterdistrikt (Vejl. arkivreg. XII 2212.216) med fortegnelse over køberne. En egentlig undersøgelse af auktionens forløb savnes, men de fleste steder synes bønderne at have gjort forsøg på at købe sig selv, se Svend Frederiksen: Aasum, Træk af sognets

- historie, 1968, s. 25f., Hans Henrik Jacobsen: Fra landsby til forstad, 1977, s. 112ff. Den udaterede petition om tiendeafløsning fra ca. 1. juli 1769, der var indsendt fra en række sogne omkring Odense, nævner: „Eendeel af os have allerede erhholdet Ejendoms Rett paa vore i fæstehavende Gaarde ved at tilforhandle os samme paa den over Deres Kongl. Mays. Ryttergods i Fyen holdte Auction og fleere vil med Tiiden stræbe, om mueligt, at erhholde samme Rett.“
9. Aarbog for dansk kulturhistorie 1898 s. 186ff.
 10. Svend Frederiksen: anf. arb. s. 26ff.
 11. Hedegaard, Raunebjerg birk til Stiftamtmand Bille 24. jan. 1767 (Herreds- og birkefogedernes breve, Odense amts arkiv, LA-Fyn), Konflikten i Lumby se Generallandvæsenskoll. journal sag 1767/68 nr. 193.
 12. Generallandvæsenskoll. journalsag 1767/68 nr. 345, Hedegaard til Bille 14. dec. 1768 (Herreds- og birkefogedernes breve, Odense amts arkiv, LA-Fyn).
 13. Generallandvæsenskoll. journalsager 1769 nr. 49, 73, 144, 166. Om hoverinægtelsen på Sandholt se iøvrigt N. Rasmussen Søkilde: Fra Bondefrihedens første Brydninger, Samlinger til Fyns Stifts Historie og Topographi IX, 1884, s. 331. Om Eilschous konflikter med sine bønder se P. Eilschou til Bille 11. okt. 1768, Lumby mænd til Bille 18. jan. og 2. februar 1769 (Breve fra forskellige 1768-88, Odense amts arkiv, LA-Fyn).
 14. Hans Jensen: anf. arb. s. 76f., Lotte Jansen: Hoveriet til Egeskovgård, 1977, s. 14f. Om Christiansdal se Generallandvæsenskoll. journalsager 1769 nr. 456.
 15. Lotte Jansen: anf. arb. s. 14ff.
 16. Alle dokumenter i Generallandvæsenskoll. journalsager 1769 nr. 754.
 17. Generallandvæsenskoll. Kongelige resolutioner m. m. 1769 nr. 16 (Vejl. arkivreg. XII 432.2).
 18. v. Holsten til Generallandvæsenskoll. 11. jan. 1770, Generallandvæsenskoll. journalsag 1770 nr. 22.
 19. Lotte Jansen: anf. arb. s. 20ff. Bille til Danske kammer 23. sept. 1772 nævner, at alle godsejere klager, mens v. Holsten til samme 5. aug. s.a. skriver: „Nu derimod da Bønderne efterhaanden ere blevne bedre oplyst og kommen i Kundskab om deres vrangte Forklaringer om Forordningen ... synes det at denne Forordning bedre kan have sin Virkning til Nytte...“, Danske kammer, indberetninger om virkningen af hoveriforordningen af 20. febr. 1771 (Vejl. arkivreg. XII 2336.2).
 20. Claus Bjørn: The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark, Scand. Ec. Hist. Rev. XXV, 2 s. 130ff.
 21. Ulbøllebønderne henvendte sig i striden med Jens Lange til arveprins Frederik i den sindssyge Chr. VII's sted, Aarbog for dansk kulturhistorie 1892 s. 183f.
 22. Undersøgelsesforhør 17. nov. 1769 i Generallandvæsenskoll. journalsager 1769 nr. 754.
 23. Se note 21.
 24. N. Rasmussen Søkilde oplyser, anf. arb. s. 330, at netop i årene 1764-69 var der mange eksempler på, at fynske godsejere lod bønder indsætte i Odense tugthus uden om domstolene.